

NASTANAK USTAVA I USTAVNOSTI U SVIJETU/ THE EMERGENCE OF THE CONSTITUTION AND CONSTITUTIONALITY IN THE WORLD

Stručni članak

Jelena Golijan¹, Dragan Golijan², Selma Otuzbir - Mekan²

¹Gradska uprava Beograda, jeca.golijan@gmail.com

²Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Aleja Konzula - Meljanac bb, Travnik, BiH,
dragan.golijan@fpp.edu.rs, dragan.golijan@iu-travnik.com, otuzbir.selma@gmail.com

Sažetak

Ustav je najveći akt jedne zemlje (da li bio pisani ili nepisani). Nastanak prvih ustava se veže za vrijeme Hmurabijevog zakonika pa preko antičke filozofije i antičkih ustava i drugih prvih pisanih ustava. Ustav je garancija demokratije i zaštite ljudskih prava i sloboda. Ustav ograničava vlast i vladara i daje podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, to je bila stalna borba protiv monarha da se uvede podjela vlasti, da se daju „neka“ ljudska prava, kao i demokratska prava za učešće građana u vlasti.

Ključne riječi: Ustav, demokratija, ljudska prava, podjela vlasti.

Summary

The constitution is the largest act of a country (whether written or unwritten). The creation of the first constitutions is linked to the time of Hmurabi's code and through ancient philosophy and ancient constitutions and other first written constitutions. The Constitution is a guarantee of democracy and the protection of human rights and freedoms. The Constitution limits power and the ruler and gives the division of power into legislative, executive and judicial, it was a constant struggle against the monarch to introduce the division of power, to give "some" human rights, as well as democratic rights for citizens' participation in government.

Keywords: Constitution, democracy, human rights, separation of powers.

UVOD

Predustavno razdoblje počelo je vrlo rano, moglo bi se reći pojavom podjele rada i razlika među narodima. Važna je i pojava pravila ponašanja. Razvoj ustavnosti u svijetu obuhvata usvajanje novih ustava, reviziju postojećih ustava, donošenje ustavnih amandmana i prilagodbe ustavnih normi novim društvenim, političkim i pravnim izazovima. Ovaj proces često uključuje široku raspravu, sudjelovanje građana, političkih stranaka, pravnih stručnjaka i drugih relevantnih dionika. U mnogim zemljama, razvoj ustavnosti ima za cilj jačanje demokracije, vladavine prava, zaštite ljudskih prava i osiguranje pravičnosti i jednakosti. Međunarodne organizacije, kao što su Ujedinjeni narodi i regionalne organizacije, također igraju važnu ulogu u promicanju i podržavanju razvoja ustavnosti diljem svijeta. Važno je napomenuti da razvoj ustavnosti nije statičan proces i da se uvjeti i prioriteti mogu razlikovati između zemalja. Svaka zemlja ima svoje specifične izazove i potrebe, stoga je razvoj ustavnosti kontekstualan i prilagođen tim specifičnostima. Može se reći, da je prvi pisani akt Hamurabijev zakonik oko 2000. p.n.e., koji je pronađen je u Babilonu u 7. stoljeću prije Krista.

Tokom tog vremena pojavila se nauka o zakonima koji upravljaju društvom.⁷¹ U Grčkoj, kolijevci civilizacije i znanstvene misli dominiraju Solon, Platon i Aristotel (pojam ustava utemeljio je Aristotel). Rimska pravna misao dala je značajan doprinos razvoju pravnog sistema. Postoji razlika između akata ustavne prirode, zvanih *rem publicem crime* (ili jednostavno ustav), i običnih zakona, zvanih legis scriber, čijem su se ustavu građani morali pokoravati. U doba feudalizma ništa se nije radilo na jačanju ustavnosti i ustava. Potrebno je istaknuti teoretičare koji su stvorili teorijske temelje modernijeg i demokratičnijeg društva, a to su sv. Augustin i sveti Toma Akvinski. Druga predustavna faza proteže se od *Magna Carte* iz 1215. do prvog pisanog ustava iz 1776. Tijekom tog vremena objavljen je veliki broj pojedinačnih zakona ustavne prirode. Oni odražavaju okolnosti tog vremena, građanske revolucije *Jaqueriesa* u Francuskoj 1351. Najznačajniji filozofi bili su Toma Akvinski, Alighieri, Machiavelli, More, Bodin i drugi.⁷² Uz Veliku povelju sloboda postojali su dokumenti ustavnog karaktera: Dušanov zakonik, Cervinjski privilegij, Jedlje krakovski privilegij, Molbe za prava, Narodni ugovor, Vladina povelja, Zakon o pravima i drugi. Valja napomenuti da se to dogodilo za vrijeme cara Dušana 21. svibnja 1349. godine. Godine 1998. donesen je Dušanov zakonik, što mnogi teoretičari pripisuju specifičnostima ustavnog pitanja.

1. Hamurabijev zakonik

Na području sumersko-akadske civilizacije oko 2000. pr. postojalo je malo selo Babilon, ali je kroz razna raskrižja postalo trgovačko središte i razvilo se u grad-državu. Šesti član vladara Babilona, Hamurabija, uspijeva osnovati državu Mezopotamiju, u čast grada Babilona, koji ima svoju kulturu i pravo, gospodarstvo, društveno uređenje i državu. Ep o Gilgamešu je izvanredan i uživa ogromnu popularnost. Babilon kao država je teokratski despotizam svjetovne prirode.

⁷¹ Lukić, R, *Istorija političkih i pravnih teorija*, Beograd, 1964, str. 59.

⁷² Kuzmanović, R, *Ustavno pravo*, Banja Luka, 1995, str.73. i 74.

Vođa kontroliše sve upravne, sudske, zakonodavne i vojne ovlasti. On prima nalog volje boga zaštitnika jer je njegov glasnik. Najvažniji dvorski službenik je Nubanda, upravitelj vlastelinstva. Hamurabi je vladao više od četrdeset godina i njegov zakonik je otkriven tek 1901. godine u današnjem Iranu i čuva se u Louvreu. Kodeks je bio ispisan na crnoj ploči visokoj od dva metra, a kada se pokazalo da je podijeljen na tri dijela, pravila su ispisana s obje strane. U gornjem dijelu pročelja bareljef prikazuje Hamurabija ispred boga pravde Šamasa koji donosi zakonik caru. Zbornik je najvažniji spomenik prava i jedan od najcjelovitijih izvora cijele antike i predstavlja najrazvijeniji nastavak antičke pravne kulture. Zakonik počinje odredbama o raspravama i suđenjima. Hamurabijev zakonik karakterizira brutalan sistem sankcija u kojem dominiraju smrtna kazna, odmazda i sakaćenje (pri čemu je vladajuća klasa privilegirana). Zakonik je pokrivaio mnoga pravna područja, posebno područje obveznih odnosa, ali je poznavao i građansko i kazneno pravo kao i podjelu na kraljevske, prisilne, nasljedne i druge oblike obitelji. Kodeks ne utvrđuje nikakve obvezujuće pravne propise. Sudski postupak pokrenula je dotična osoba, a samo u iznimnim slučajevima državno tijelo. Osim pisanih isprava, važne su bile i potvrde i prisega. Hamurabijev pravni sistem može se smatrati vrlo naprednim, čak i u uporedbi s kasnijim zakonima.⁷³

2. Pravo Sparte i Atene

Sparta je kolijevka nepisanog prava. U Sparti su živjeli Spartanci: Slobodni građani i bili su dominantna društvena klasa, država im je dodijelila jednako velika imanja. Zavisni ljudi nazivani su heloti i bili su vezani za zemlju. Najugledniji građani bili su Efori, Basileus i Geronte. Tijelo u kojem učestvuju svi slobodni Spartanci je bila skupština. Organizacija spartanskog pravnog sistema pripisuje se Likurgu, koji je preporučio strogi sistem. Iz Sparte nije sačuvan nijedan pisani pravni tekst. Na početku razvoja atenske države uočavaju se obilježja plemićke republike. Nakon bazileja uspostavljena je vlast arkonata, a bilo ih je devet, koji su pripadali najvažnijim obiteljima i vršili zajedničke i pojedinačne funkcije. Prvi arhont obavljao je upravne i sudske funkcije. Drugo upravno tijelo je Areopag i bira se među najuglednijim građanima. Postojala je i Narodna skupština, ali to nije igralo veliku ulogu. I u Ateni je bilo punopravnih građana, robova i slobodnih ljudi koji su bili isključeni iz političkog života. Nakon Solonovih reformi, Atena nije aristokratska nego demokratska republika. U Ateni su bile i reforme Klistena, Heflijata i Perikla, te je stvorena nacionalna skupština Ecclesia, Consiglibula, najviša porota u Heliji. Sastali su se na gradskom trgu Agora. Atenjani su svoje zakone zapisali na drvene ploče: Aksoni. Atena je razvila stvarno pravo, obvezno pravo, obiteljsko pravo, bračno pravo, nasljedno pravo i kazneno pravo. Svaki zakoniti građanin je mogao pokrenuti pravni postupak. Osim Helija, u tu su praksu bili uključeni i drugi autoriteti. Postupak je pokrenut na temelju privatne tužbe Dike i javne tužbe Graphea. Stranke su izvele svoje dokaze. Antička pravna, politička i filozofska misao pokrivala je sva pitanja društvenog i državnog uređenja te međuljudskih i drugih odnosa. Već u to vrijeme u Ateni su uvedeni i dalje razvijeni politički oblici koji su i danas rašireni. Nastaje pojmova kao što su kraljevstvo, aristokracija, timokracija, republika, tiranija, demokracija i drugi. Uvode se osnovna prava građana i Grčka sa svojim državama Spartom i Atenom postaje kolijevkom civilizacije koju su stvorili Solon, Platon i Aristotel. (Aristotel je terminološki i konkretno utemeljio pojam ustava)

⁷³ Avramović, S, Stanimirović, V, Uporedna pravna tradicija, Namos Beograd, 2006, str. 56.

XXVII International conference

“ECONOMIC, LEGAL AND MEDIA TRANSFORMATION THROUGH THE GREEN ECONOMY OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES WITH SPECIAL REFERENCE TO BOSNIA AND HERZEGOVINA”

Aristotel je i realističniji filozof i zato se njegovo učenje i danas koristi. U zbirci “Politius” obrađuje 156 ustava, koji predstavljaju prvi veliki kodeks, izvor ustavnog prava, a dijelom ih je napisao Aristotel. Ostali su ustavi Atene i Sparte. Atenski ustav preveden je i na naš jezik i sastoji se od dva dijela: Historijskog i sistemnog. Historijski dio bavi se općim i ustavnim razvojem Atene. Atena je poznavala monarhiju, aristokraciju, republiku, tiraniju, oligarhiju i demokraciju. Atenski ustav prožet je drugim područjima prava.⁷⁴

3. Velika povelja sloboda (Magna carte libertatum)

Magna Carta iz 1215. prvi je pisani dokument u historiji konstitucionalizma. Riječ je o ustavnom sporazumu koji su potpisali kralj John Lackland i predstavnici engleskog plemstva kojim se ograničava moć monarha. Povelja je imala obilježja ustavnog zakona. Imao je 63 člana raspoređenih u pet područja. Sloboda i neovisnost Crkve, vlasnička i nasljedna prava, osobna prava i slobode, obrazovanje i savjetovanje Kraljevine i nadzornih tijela u primjeni Povelje. Član 39. Povelje kaže: “Nitko ne smije biti lišen slobode, ugnjetavan, lišen imovine, izopćen, protjeran ili na drugi način ozlijeđen...”⁷⁵ podložni pravnoj presudi jednakih i zakonima zemlje. Povelja je, uz druge ustavne dokumente, i dalje sastavni dio engleskog ustava. Magna Carta je postavila temelje za vladavinu prava i pružila određene slobode i prava građanima. Dokument je uključivao odredbe o pravu na pošteno suđenje, ograničavanju kraljevske moći, zaštiti privatne imovine i slobodi putovanja. Iako je Magna Carta bila specifična za Englesku, njezin utjecaj se proširio i postala je simbol borbe za građanske slobode i prava širom svijeta. Mnogi kasniji ustavni dokumenti i deklaracije, uključujući američku Deklaraciju neovisnosti i Univerzalnu deklaraciju o ljudskim pravima, inspirirani su načelima i vrijednostima koje je Magna Carta utemeljila. Magna Carta je važan dio historije ustavnosti i prava, a njezin utjecaj i naslijeđe se i danas osjećaju u mnogim državama koje teže zaštititi temeljna prava i slobode svojih građana.

4. Dušanov zakonik, vladavine prava i pravne države

Na dvoru cara Dušana 15 godina sastavljan je zakonik, koji je zatim pregledan na carskom saboru i usvojen 1349. godine. Njime je caru dato jamstvo za jačanje vlasti na srpskom tlu. I prije Dušanova zakonika postojali su neki oblici pravne regulative. Neodređenost i transcendentnost ovih definicija motivirala je njihovo usvajanje. Nakon donošenja zakona, car Dušan je rekao: “Ja sam htio da se to dogodi u moje vrijeme. »Ovaj se kodeks odnosi na temeljna ljudska prava. U Dušanovom zakoniku se ističe da se nikome ne smije činiti zla, da se moć ili vlast nikada ne smiju zlouporabiti na štetu drugih itd. Opće pravilo je: “Ne čini drugome ono što ne bi sebi učinio.” Zakonik sadrži i pravila o vjerskom i crkvenom zakonodavstvu koja određuju obveze sklapanja vjerske ženidbe. Uveden je i način zaštite kulturne baštine. Velik dio zakonodavstva regulirao je kaznena pitanja, kao što su sankcije za kaznena djela protiv osobe (nepoštovanje i ubojstvo). Spomenute su odredbe o azilu i amnestiji. Nije postojala struktura vlasti ili društveno okruženje u kojem su se zakoni stvarali i provodili. Još za života Dušanova nasljednika počinje propadanje države. Značaj zakonika za ustrojstvo srpskog jezika i države je ogroman, njime se ograničava samovolja vladara i uređuje rad oko organa, a posebno

⁷⁴ Kuzmanović, Rajko, Ustavno pravo, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, 2006, str. 71-74.

XXVII International conference

“ECONOMIC, LEGAL AND MEDIA TRANSFORMATION THROUGH THE GREEN ECONOMY OF THE WESTERN BALKAN COUNTRIES WITH SPECIAL REFERENCE TO BOSNIA AND HERZEGOVINA”

sudova.⁷⁵ Većina teoretičara smatra da zakonik treba imati svoje mjesto u svjetskom javnom mnijenju. Sastojao se od dva dijela, tekstualnog i normativnog dijela. Uz saglasnost cara i sabora, sudovi su samostalni i organizirani odvojeno od državne uprave, te u pravnom sistemu ne postoji pravni akt koji bi bio nadređen zakoniku.⁷⁶

5. Ostali dokumenti ustavnog karaktera

Czerwińska i Jedljeńsko-Krakowska privilegija usvojena u Poljskoj 1422. godine i 1430. godine glede osobnih prava i sloboda temelje se na teoriji ljudske jednakosti. Peticija o pravima usvojena je 1628. godine i nastavlja biti evolucija Magna Carte. Peticijom o pravima proširena su neka prava i pojačana zaštita osobnih prava. Narodna liga 1647. godine, kojom je definirana uloga engleskog parlamenta. Zakon o nepovredivosti ljudske osobe (Habeas Corpus act) iz 1679. godine, koji uređuje kaznenopravnu zaštitu građana, propisuje primjenu objektivnog prava i poštivanje osobe u sudskom postupku. Zakon o uniji iz 1707. godine Ustavne je i zakonske prirode i odnosi se na stvaranje nove pravne osobe Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije. Međunarodni ugovori i konvencije, kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija o pravima djeteta i mnogi drugi, postavljaju međunarodne standarde za zaštitu ljudskih prava i pravnu sigurnost.

6. Prvi pisani ustavi

Od Bečkog kongresa sve su države odlučivale o vlastitom ustavu. Teorija kaže da se Ustav Virginije i Ustav Sjedinjenih Država smatraju prvim pisanim ustavima. Neki teoretičari smatraju da su tri elementa bitna: Ustav je napisan, kodificiran i usvojen od strane posebno izabranog tijela. U Engleskoj je 1653. godine usvojen Cromwellov ustav. Tijekom revolucije u Engleskoj je nakratko uspostavljena republika, zatim je donesena Peticija o pravima i uveden je parlamentarni sistem. Profesori Đorđević, Fira, Carević i drugi tvrde da je ovo prvi pisani ustav u svijetu, a prof. Nikolić ga smatra instrumentom vlasti. Ustav je sadržavao 42 člana koji su se bavili organizacijom i djelovanjem vlasti, jamstvom pojedinih prava i ustavnošću zakona. Iako moderan i suvremen, nikada nije stupio na snagu, ali su odredbe ustava učinkovito provedene (apsolutna monarhija pretvorena je u parlamentarnu monarhiju). Tijekom Revolucionarnog rata usvojen je Ustav Virginije. Sredinom 18. stoljeća Amerika je imala trinaest država. Prvi ustav usvojila je Virginia 1776. godine pod Tomislavom Jeffersonom. Ustav Virginije je u svojoj preambuli usvojio zaključke Deklaracije o neovisnosti, istaknuo prava i slobode građana te napravio razliku između zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Bio je aktivan u lokalnoj upravi. Francuski ustav iz 1791. godine, donesen nakon burne revolucije i kraljevskog tumačenja: “Ja sam država.” Kralj je star preko 200 godina. Godine 1789. sazva

⁷⁵ Radojčić, Radiša, *Gramata o sudu*, Beograd, 2008, str. 28.

⁷⁶ Bubalo, Đorđe, *Dušanov zakonik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010, str.71-74.

je skupštinu triju država. Dana 17. juna 1789. godine. Skupština država proglasila je sljedeću konvenciju, koja se proglasila ustavnom, toliko da je 26. augusta 1789. godine usvojena je neuporediva Deklaracija o pravima čovjeka i građanina. (To je bila osnova novog Fëancusovog ustava.) U septembru 1791. godine, donesen je prvi ustav čija preambula uglavnom sadrži Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina. U normativnom dijelu utvrđuje se jednakost svih, uspostavlja se privatno vlasništvo, država postaje ustavna i nasljedna monarhija, vlast se dijeli na zakonodavnu, sudbenu i izvršnu vlast, građani su izjednačeni pred zakonom i pravom glasa. Iako je postignut veliki napredak, ustav ostaje kompromis (pakt) između monarha i parlamenta. Ustav Republike Poljske iz 1791. godine treći je ustav u Europi (Engleska i Švedska). Novi Ustav Poljske donijela je Velika poljska skupština 3. maja 1791. godine (u obliku ustavnog pakta – sudionici donošenja su parlament i monarh). Ustav je ostao na snazi četiri godine.⁷⁷

7. Sretenjski Ustav

Sretenjski ustav proglasio je načelo diobe vlasti na zakonodavnu i izvršnu vlast.⁷⁸ Važan dio Sretenjskog ustava za naš rad je jedanaesta glava o opštim pravima koja je preteča građanskih prava i sloboda. Njime se definira nepovredivost osobe, nepovredivost individualnih sloboda, pravo na pošteno suđenje, sloboda kretanja i nastanjiivanja, nepovredivost doma i pravo na izbor zanimanja. Osim što je kratko trajao (samo šest sedmica), suspendiran je pod pritiskom Rusije i drugih sila, ali je iznjedrio demokraciju i učvrstio neka ljudska prava te postavio temelje za njihovu potvrdu i zaštitu. Ovim ustavom Srbija je postala ustavna monarhija. U području ljudskih prava uvedeno je načelo osobne odgovornosti, odnosno mogućnosti odgovora na nezakonite radnje.

Zaključak

Ustav je koncept slobode, demokracije i opstojnosti naroda. Ustav je težnja svih zemalja i naroda od početka civilizacije. Na Hamurabijevoj ploči i njegovom zakoniku nalazimo elemente ustava koji govore o sudbenoj vlasti. Razvoj ljudske svijesti usmjeren je na ograničavanje moći vladara, kako god se on zvao. Posebno smo istaknuli stanje utemeljiteljskog procesa u kolijevci civilizacije, prava i filozofije. Ideje Solona, Platona i Aristotela preživjele su do danas, a ustavi Sparte i Atene koje je napisao Aristotel preživjeli su do danas. Magna Carta, koja ostaje sastavni dio engleskog ustava, daje jasne smjernice o ljudskim pravima. Dušanov zakonik, čijih nekoliko primjeraka postoji i za koji se većina teoretičara slaže da je sadržavao elemente ustava, ograničavao je carevu vlast. Naveli smo druge pisane pravne ustave koji su oblikovali ustavotvorstvo i borbu za ljudska prava. Oni su pioniri i inicijatori modernih ustava Amerike, Francuske, Rusije i drugih zemalja. Bez konstitucije nema specifičnih vrijednosti koje su potrebne čovjeku. Moderni ustavi o ljudskim pravima također uvode kategoriju ekoloških prava.

⁷⁷ Marković, Ratko, *Ustavno pravo*, službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 50.

⁷⁸ Barlutović, Željko, *Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda*, Niš, 2009, str. 28.

Ustav predstavlja temeljni pravni dokument koji uređuje organizaciju vlasti, osigurava temeljna prava i slobode građana te uspostavlja mehanizme zaštite i ravnoteže vlasti. Ustav je važan instrument koji odražava težnje i vrijednosti društva i naroda. Kroz ustav, zemlje i narodi izražavaju svoju želju za demokracijom, vladavinom prava, zaštitom ljudskih prava i osiguranjem pravičnosti i jednakosti. Ustav također služi kao okvir za stabilnost, sigurnost i održivost društva. Ideja ustava postoji već od početka civilizacije, a mnoge zemlje su tokom historije razvile svoje ustave kako bi odražavale specifične potrebe i vrijednosti njihovih naroda. Ustavni razvoj često prati društvene promjene, političke pokrete i borbe za prava i slobode. Važno je naglasiti da svaka zemlja ima svoj jedinstveni ustavni proces i da se razumijevanje i primjena ustavnih načela mogu razlikovati. Ustavni razvoj je kontinuiran proces koji zahtijeva angažman i sudjelovanje građana, političkih stranaka, pravnih stručnjaka i drugih relevantnih učesnika kako bi se osigurala njegova relevantnost i prilagodba savremenim izazovima.

LITERATURA

1. Avramović, S, Stanimirović,V, Uporedna pravna tradicija, Namos Beograd, 2006.godina.
2. Barlutović,Željko, Osnovi ustavne istorije jugoslovenskih naroda, Niš, 2009.godina.
3. Bubalo, Đorđe, *Dušanov zakonik*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2010.godine.
4. Kuzmanović,R, Ustavno pravo, Banja Luka, 1995.godina.
5. Kuzmanović,Rajko, Ustavno pravo, Fakultet poslovne ekonomije, Banja Luka, 2006.godina.
6. Lukić,R, Istorija političkih i pravnih teorija, Beograd, 1964.godina.
7. Marković, Ratko, Ustavno pravo , službeni glasnik, Beograd, 2010.godine.
8. Radojčić,Radiša, *Gramata o sudu*, Beograd, 2008.godina.